

Теорията за стопанското развитие на Иван Кинкел (1883-1945)

Николай Неновски*

Резюме: В статията е представена и коментирана теория за стопанското развитие и културни цикли на българският икономист и социолог от руски произход Иван Кинкел (1883-1945), публикувана през 1921 година. Тази теория, макар и непозната извън българската академична общност, носи редица нови и оригинални моменти в международен план. В последната част са изложени другите теоретични постижения на автора, както и особеностите на неговия интердисциплинарен и еkleктичен научен метод, звучащ изключително модерно в светлината на новите развития в икономическата наука. Като цяло творчеството на Кинкел би било полезно за разбирането на дълбоките промени, на които сме свидетели днес.

Ключови думи: история на икономическата мисъл, историческа школа, България.

JEL: B10, B20, B30, N13, N14, G01.

I. Встъпителни думи

Игването на власт на тоталитарните и авторитарните режими през 20-те и 30-те години на миналия век до-

вежда до преместването на големи групи учени, в това число и икономисти. Това движение, не само във физически смисъл, но и в интелектуален план – като пренос и раждане на нови знания, е било многократно обект на анализ, най-вече по отношение на немско говорещите икономисти и социални учени. Другата голяма вълна от емигранти, тази на руско говорещите икономисти, напуснали Русия след войната, също е била изучавана, макар значително по-слабо и не така систематично. Особено явно е отсъствието на изследвания върху руските икономисти в страните от Балканския регион, най-вече България и Сърбия, където тези икономисти се смятат и до днес за водещи и основни стълбове на икономическата и социалната наука в периода между двете световни войни¹.

Що се отнася до България, посочването само на четирима от тях е достатъчно, за да се разбере (засега от българския читател) значението, които имат руските икономисти за формирането на икономическата наука и най-вече теория в страната. Става въпрос за Симеон Демостенов (1886-1966), Иван Кинкел (1883-1945), Наум Долински (1890-1966) и Оскар Андерсон (1887-1960)².

Особено интересни, според мен, са Симе-

* Николай Неновски е доктор на икономическите науки, професор в катедра "Финанси" на УНСС и професор в Университета в Амьен, Франция, e-mail: nikolaynenovsky@gmail.com. Статията е писана в Орлеан, юни 2010 г.

¹ Виж цялостно за руската интелектуална емиграция в България (НБ, 2006).

² Най-известен в международен план, разбира се, е Оскар Андерсон – основоположник на статистическите и конюнктурни анализи в страната, извършил значителна организаторска дейност по формирането на цяла школа български икономисти, общувал с най-известните икономисти от своето време, споменаван в историята на икономическия анализ на Шумпетер, завършил своята кариера в Германия.

он Демостенов и Иван Кинкел, които олицетворяват двата основни подхода към правенето на икономическа наука, подходи (теоретичният и историко-социологическият). Става въпрос от една страна за изграждането на икономическа теория, откъсната от останалите социални сфери (Демостенов), а от друга страна, за икономическа методология, разгледана в синкретично единство със социологическите, психологически, исторически и биологически полета на анализ (Кинкел). Що се отнася до Симеон Демостенов, мое мнение е, че той прави значителни приноси в чистата теория, като развива редица положения на австрийския анализ, както и в теорията и историята на парите. На него смятам да посветя отделно изследване. Говорейки за Иван Кинкел, също мое мнение е, че той прави редица приноси в стопанската история и като цяло в дискусията за стопанското развитие и социална динамика. Въпреки, фундаменталните теоретични и методологични разлики в творчеството на двамата водещи български (руски) икономисти, и Демостенов и Кинкел са ярка проява на енциклопедичността на образованието, на ерудицията, на стила на писане и изказ, характерен за плеядата руски икономисти и социални учени от този период. Става въпрос най-вече за Сергей Булгаков, Петър Струве, Михаил Туган-Барановски, Йосиф Кулишер, както и за Николай Бердяев, Семьон Франк и др.)³.

Ако се обърнем конкретно към Иван Кинкел, смятам, че неговата теория за икономическото развитие, изложена в труда му „Опит за построяване на нова теория относно стопанското развитие на културното човечество“ (публикувана през 1921 г., но писана до 1918 г.) заслужава специално внимание, най-малкото поради две причини:

Първо, тази теория дава възможност да

представим едно оригинално постижение на български икономист и социолог, като по този начин се докоснем до развитието на икономическа теория в периферните балкански страни.

Второ, по-важното, теорията на Кинкел ни позволява да погледнем и към настоящия момент, когато стопанската и социалната история се развиват под знака на мащабната финансова и стопанска криза, както и на редица социални промени (например преместването на световните стопански центрове, нестабилността на Европейския съюз, социалните революции в арабските страни и др.). Тази втора причина е особено значима. Защото в периоди на дълбоки социални и икономически сътресения и нестабилности обновяването на икономическата теория в посока търсене на дългосрочни закономерности за развитието, определяне на неговите фази, движещи му сили и др., е неминуемо.

Логичен е например въпросът за това какво следва след кризата и промените, каква фаза на развитие идва, различава ли се фундаментално тя от предишната, доколко и прочие. По силата на тази логика е и интересът на икономистите към интердисциплинарността, както и обръщането на погледа към историческото развитие. По подобен начин може да бъде разбран и интересът към глобалната стопанска история, глобалната политическа икономия, които се забелязват в последните години, и от позициите на които дисциплини може да се разглежда и значимостта на теорията за развитието на Кинкел.

От казаното дотук следва че, теорията на Кинкел, писана също като гнес в преломен за света момент, носи интересни идеи и може да послужи като стимул за нови теоретични интерпретации относно днешната стопанска епоха.

³ Симеон Демостенов, и Иван Кинкел имат както руско дореволюционно образование (техен учител е Пьотр Струве), така и западно образование – Демостенов в Германия и Австрия (той е общувал с Карл Менгер например), Кинкел – в Швейцария и Германия.

Представянето на теорията за стопанското развитие на Кинкел, за която ще стане въпрос по-долу, има също така интересно звучене в контекста на изминалия период след разпадането на т. нар. комунистическа система. Имам предвид необходимостта от обобщаване и осмислянето на вече повече от двадесет годишното посткомунистическо развитие – процес, който в последните години си пробива път в българската литература (както и в другите бивши комунистически страни), и което осмисляне дълго време беше преминало на заден план. Тези, които живяха в последните години на комунизма, както и през първите години на демокрацията, си спомнят много добре тогавашния засилен интерес (макар и в повечето случаи от марксистки позиции) към осмисляне на цялостното дългосрочно развитие и отделните периоди в тези страни. Спомнят си също така и неусетното и незабележимото изчезване на този тип анализи от полето на учените, бързото преминаване към изследване на технически и микростопански и микросоциални проблеми. Причините са различни – някакво своеобразно разбиране за „края на историята“, за края на големите промени, както и за плавното и безкризисно развитие в руслото на пазарната икономика, демокрацията и Европейския съюз.

Настоящата статия е организирана в следния ред. В началото накратко представям някои моменти от живота на Иван

Кинкел, след което разглеждам основните аспекти в неговата теория за стопанското развитие, публикувана през 1921 г., която може да се смята за основа на неговото цялостно творчество. В последната част са представени останалите теоретични постижения на автора, както и особено-стите на неговия интердисциплинарен научен метод. В заключението са дискутирани възможностите за използване на идейното наследство на Кинкел за разбиране на съвременното състояние на света.

II. Кратък биографичен очерък за Иван Кинкел и неговото творчество

Иван Германович Кинкел, който аз ще наричам български икономист, но който по произход и образование е руснак (роген в Брянск на 18 януари 1883 г. и пристигнал в България в края на 1917 г.⁴), оставя трайна следа в редица сфери на научното знание. Неговата разностранна дейност го прави професор по стопанско история, икономика и история на икономическите учения в Софийския университет (1921-1945) и Свободния университет в София (1920-1945), създател и пръв председател на Българското социологическо дружество (1931-1939), основател на психоанализата в страната и др. Тази негова многостранност се обяснява и с образованието, което получава, освен правни и икономически науки в Русия (Императорски

⁴ Според алманаха на Софийския университет той пристига в България в началото на 1917 г., преди Октомврийската революция, същата информация има и у проф. Кирил Григоров, който твърди че Кинкел идва в България по здравословни причини, след като е участвал в партия на есерите (Григоров, 1960: 128). Междувременно открих някои нови подробности от живота на Кинкел, които се съдържат в архивното досие на неговата жена – социоложката Мара Кинкел (1885-1960). В това досие (Национален Архив, фонд 620, опис 1, архивна единица 22), се съдържа биография на Кинкел, писана на руски език. Тук става ясно, че Кинкел губи ясната си ръка в първата руска революция 1905 г. Бил е поканен в началото на октомври 1917 г. лично от Ленин за председател на „Върховен стопански съвет“, която номинация се проваля по здравословни причини (на Кинкел и на жена му), и те се отправят за България снабдени с една ръчно написана бележка от Ленин, с която се дава разрешение за преминаване на границата. Но уви, бележката е унищожена собственооръчно от Кинкел при прехода през Украйна, която в този момент частично е в ръцете на белогвардееца Махно. По спомените на жена му Кинкел споменава, че губи автографа на „най влиятелния човек на нашия век, създател на една епоха“ (лист 40). Според други източници той идва в България като участник в армията на Врангел.

колеж в Царское село), той следва медицина в Берлин, социална философия в Лайпциг⁵, и специализира психоанализа в Цюрих.

Творчеството на Иван Кинкел обхваща почти всички основни социални сфери, икономика, стопанска история, история на икономическите учения, социология, социална психология, право, философия, психоанализа и др. Всички тези негови изследвания не са хаотично разхвърляни, а са проникнати от една основна негова цел, а именно – да разбере и да представи своите виждания за механизмите, движещите сили и формите на социалното и стопанско развитие⁶. Иван Кинкел е убеден, че само различните погледи, насочени в една посока ще дадат нужния теоретичен резултат. Това определя и неговия интердисциплинарен, често наричан от самия него „еклектичен метод“ на правене на теория.

Както вече отбелязах, цялостният творчески живот на Иван Кинкел може да бъде осъзнат най-добре, ако се вземе като отправна точка книгата му за стопанското развитие и за културните цикли, публикувана в годишника на Юридическия факултет на Софийския университет през 1921 г. (Кинкел, 1921). Тази книга е своеобразен творчески проект, който в последствие се развива в различни посоки и води до редица нови фундаментални изследвания.

III. Теорията за стопанското развитие и стопанските цикли

През 1921 г. Иван Кинкел публикува своето фундаментално изследване върху стопанското развитие (обем от 312 страници),

върху неговата цикличност и движещите сили. Това изследване, според мен, носи белезите не само на ерудицията и познаване на световната литература, но и на оригиналност и креативност. Според Кирил Григоров – един от водещите специалисти по история на икономическите учения през периода на комунизма, тази творба на Иван Кинкел е била известна и позната извън пределите на България (Григоров, 1960, 51). Лично аз не успях да намеря следи в западната литература, а и малко вероятно е да е имало такива (не открих чужди преводи или рецензии на тази книга на чужди езици). Това обаче не отрича възможностите книгата на Кинкел да е била позната, като се има предвид интегрираността на научната общност в междувоенния период, както и международните контакти, които авторът е имал.

Преди да разгледам основните аналитични компоненти на тази теория (цел и задачи, основните фази и периоди на развитие, движещите сили на това развитие, както и новите, оригинални моменти в теорията на Кинкел), е удачно тя да бъде представена в синтезиран вид. Това най-добре е направено от самия автор в края на книгата му:

„ТЕЗА.

Стопанското развитие на културното човечество е преминало три цикъла. Първият цикъл е стопанската култура на античните египтяни, вавилонени, персийци, китайци и перуанци, имаща общи, характерни черти за всички тези народи. Вторият цикъл е културата на гърците и римляните, – също така с ха-

⁵ В архива на Мара Кинкел се пази и дипломата на Иван Кинкел от защитата на неговия докторат върху теологията на Аристотел (*Summa cum Laude*), от 8 юли 1911 (MCMXI) от Университета в Лайпциг, под ръководството на Ернст Хафтер (Ernest Hafter) и връчена му от ректора Арнолд Мейер (Arnold Meyer). Тази диплома вероятно е пътувала с Кинкел от Германия до Русия и после в България, а името на Кинкел е изписано като Ioanni Kinkel (дипломата е на латински език). Там, където е цитиран и превеждан на западни езици, първото име на Иван Кинкел често се изписва като Johann, Johannes, Jean, и дори Jan.

⁶ Интересно е да се отбележи, че преподавателската длъжност, която е имал Кинкел в Държавното висше училище за финансови и административни науки в София, е била „хоноруван преподавател по история на стопанското развитие“ (Кинкел, 1943).

рактерни особености. Третият цикъл е културата на западно и източно европейските народи (славяни), ставаща от XIX век насам световна. Във всеки от тези цикли народното стопанство се е развивало от примитивни форми към най-сложни и се различават винаги четири периода в стопанското развитие: 1) семейно (корпоративно – колективна и комунистическа форма; 2) гребно-индивидуална; 3) капиталистическа (в три различни форми-вида); 4) гържавно-колективна (респ. тенденции към такава.).

Между трите световно-стопански цикла съществува приемственост на култура. Гръко-римската култура повтаря от начало характерните форми на египетско-вавилонската и след туй се развива по особени пътища. Западно-европейската също така отначало повтаря формите на първия цикъл, след туй върви по пътищата и се развива във формите на гръко-римската култура, а после върви по особени, нови пътища. В тази приемственост на културата между трите цикла се проявява биогенетическият закон за развитието (филогенезис – онтогенезис).

Движещите сила на стопанския прогрес у човечеството са били винаги: растежът на производителните, на потребителните сили и на културните потреби на обществото. Под влиянието на тези фактори се интензифицираше стопанската дейност у човечеството, като всеки от трите стопанско-културни цикла еволюираше стопанско-социалната организация, в посока на горе посочените четири последователни форми, от които всяка последующа форма е по-интензивна и по-целесъобразна от предидущата в производствено, потребително и общокултурно отношение.

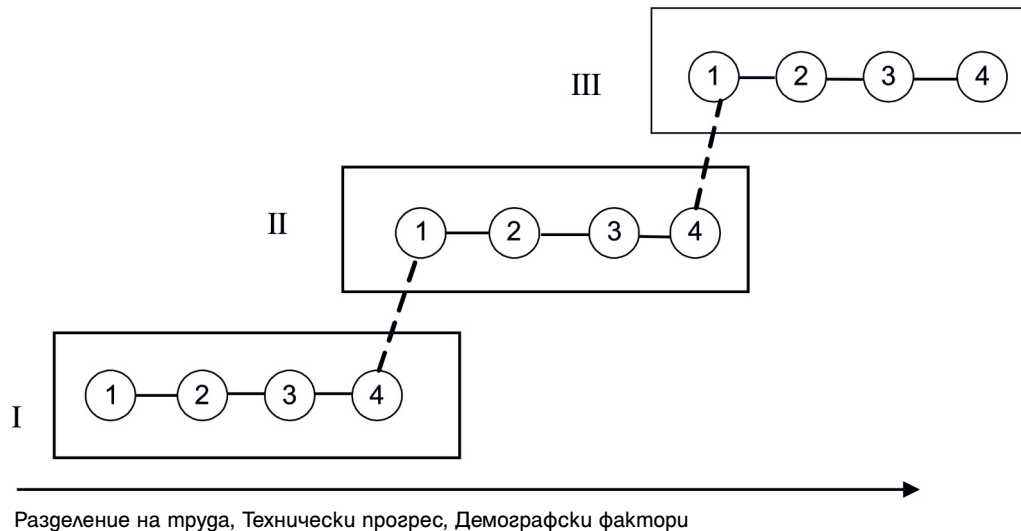
Сравнението пък на трите отделни световно-стопански цикла посочва, че и между тях е имало особен стопански

прогрес. От това сравнение ние виждаме, какви са били главните пътища, по които вървеше целият стопански прогрес на човечеството. Това е бавен и последователен развой в разделението, специализацията и диференциацията на труда, в съединение с прогреса в организационната концентрация, от цикъл в цикъл. Този развой и прогрес би достигнали крайното си съвършенство със създаването на световна стопанско-социална организация, която да обхваща всички производителни сили на човечеството” (Кинкел, 1921, 305).

И така, според самия Кинкел, основната задача, която трябва да бъде решена чрез представяне на новата теория, е да се изясни „в какво се състои стопанският прогрес и развой на човечеството?” (Кинкел, 1921, 285).

Периодизацията на стопанската и социалната история се разглежда на две аналитични нива. Първото, фундаментално равнище, е това на трите стопанските епохи, трите културни цикли, или трите „стъпала на човешката стопанска култура”. То определя дългосрочната и цивилизационна динамика на стопанството. Второто, по-конкретно ниво, е това на стопанските форми, които, както вече посочихме в цитата от самия автор, са четири. Четирите стопански форми се възпроизвеждат в рамките на всяка епоха или културен цикъл. Изключително важно е да се обърне внимание на факта, че стопанските форми се възпроизвеждат и развиват, а не се повтарят, като по този начин става въпрос за появата на нещо ново и непознато от предишния цикъл. Веднага се отхвърля всякаква форма на детерминизъм в модела на Кинкел и го прави изключително актуален от гледна точка на съвременните теории за хаотичните, нелинейни, комплексни, еволюционни и гр. форми на развитие на природата и обществото. Моделът на стопанско развитие е представен схематично на графика 1.

Графика 1. Периодизация на стопанското развитие у Иван Кинкел

Където латинските цифри означават:

- I – Вавилонско, Египетски, Перуанско, Древно-китайска епоха (5000 до 700-550 г. до н.е. при Египетско-Вавилонската епоха, до XVI век при Перуанската, и от 4000 до н.е. до IX век за Старокитайската епоха);
- II – Гръко-римска епоха (от 1800 до н.е. до V век);
- III – Западно- и Източноевропейска епоха, отчасти Арабо-мюсюлманската

А арабските цифри означават:

- 1 – Семейно, Корпоративно-колективна и Комунистическа стопанска форма;
- 2 – Дребна индивидуална стопанска форма;
- 3 – Капиталистическа форма (аграрен, търговски и индустриален капитализъм);
- 4 – Държавно-колективна стопанска форма.

Според Кинкел движението на стопанските или културни епохи се определя от разделението на труда, а също така от еволюцията на стопанските организационни форми, които се намират вътре във всяка епоха. Внимателният прочит на книгата показва, че зад тези две фактора, които авторът многократно посочва, стоят групи две по-фундаментални причини, а именно технологичните промени и динамиката на населението. Ролята на техниката и на количествената и качествената структура на населението⁷ са посочвани често като водещи при определяне на характера на културната епоха. Така например, в цикъл I доминира гобиивната дейност, в II преобладава обработващата промишленост и земеделието, а в цикъл III, в резултат и от диференциацията на труда, – индустрията, транспорта, съобщения и др.⁸

Що се отнася до движещите сили вътре в рамките на културните епохи, а именно

⁷ Иван Кинкел винаги е смятал ролята на демографските фактори за фундаментална и обясняваща процесите между войните; не случайно той високо цени Томас Малтус, на когото посвещава специално изследване (Кинкел, 1941).

⁸ Според Кинкел, във времето, когато той пише книгата си, се забелязват признаци за поява на нов културен период IV. Авторът го нарича „цикъл на световната култура“, днес ние бихме го нарекли „глобализация“. Този цикъл не е анализиран подробно от автора.

Статии

при прехода между четирите стопански организационни форми (от 1 към 2, към 3, към 4), тук водещи стават три основни двигателя, а именно: производителните сили, потребителите сили и културните, обществени потребности (Кинкел, 1921, 39, 47-49, 305). В един от многобройните си опити да разшири и да обогати това свое виждане, Кинкел пише:

„Едните от тези фактори-сили, имат главно значение и също така основен и постоянен характер – това е разволят на производителните сили на обществото и разволят на неговите потребителни сили, в смисъл на личните и обществените потреби на хората, както и на културните потреби в цялото общество (колективните потреби).”

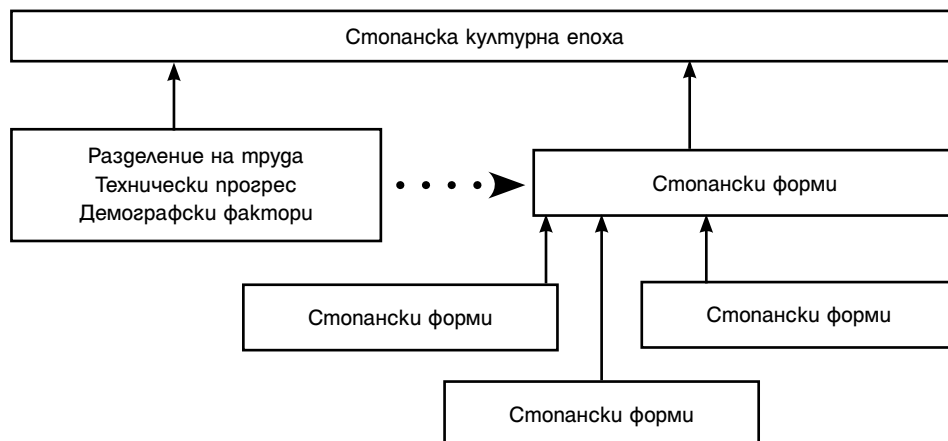
(Кинкел, 1921, 295).

Когато дадена стопанска форма влезе в противоречие с развитието на тези три фактора, „стане тясна за тях” (ако използваме един израз на Маркс), то се извършва социална промяна, най-често социална революция. Казаното дотук може да се представи компактно – с цел по-голяма яснота, в следния функционален вид, както и на графика 2:

Стопанска културна епоха = f (Разделение на труда, Стопанска форма) = f (Технологии, Население)

Стопанска форма = f (Производителни сили, Потребителни сили, Културни потребности) = f (Интензификация на труда, Продуктивност и организираност на труда)

Графика 2.

Да се спрем малко повече върху динамиката на *четирите стопански форми* (1, 2, 3, 4) и особено върху спорния момент за повторимостта на тези форми в трите културни стопански епохи. Особено интересно е присъствието на капитализъм и на държавно планово стопанство във египетско-вавилонския и античния (гръко-римски) период.

Виждането за наличието на капиталистически отношения в античния свят, не е ново и е добре познато на Кинкел от трудовете на Едург Мейер, Теодор Момсен, Макс Вебер, Йосиф Кулишер и др.⁹ Това виждане за капитализъм е в противоречие с интерпретацията на стопанската история на Карл Маркс, където капитализмът е самостоятелна фаза, започнала през XVIII век, и

⁹ Макс Вебер например анализира разликите между античния и съвременния капитализъм, позициите на Вебер са обект на спорове, виж Sprahn (2004), Schefold (2011).

поставена на едно аналитично равнище с античния (робовладелски) период, както и с феодалния период на развитие. Вярно е, че у Маркс присъстват различни модели на формационно развитие (тъй наречената петчленка, тричленка и други), както и че Маркс подробно разглежда простото стоково производство като присъстващо и в докапиталистическите форми на стопанство. Обаче подходът на Кинкел теоретично „принизява“ значително ролята на капитализма, като го поставя на по-ниско аналитично ниво, не в рамките на цивилизационните епохи, а като особена стопанска форма, която идва и си заминава в кръгооборота на четирите основни стопански форми¹⁰.

Иван Кинкел определя *капитализма* (стопанска форма 3) като: наличие на едър доход в натура или пари (не задължително само в пари, както е у Маркс); мащабно стопанство (en grand¹¹), т.е. широк пазар, съединение на голям брой човешки работни сили, кооперация; и най-вече – експлоатация на свободен и несвободен човешки труд (Кинкел, 1921, 16-21, 122, 231, 289-292).

Капитализмът съществува и в трите културни епохи, но приема различни форми, които, от своя страна, стават все по-комплексни в резултат от развитието на разделението на труда, на появата на нови отрасли и прочие. Така например капитализмът бива аграрен на съсловни начала и натурално стопанство в Египет (3300 до 2000 пр. н. е.); аграрен капитализъм в императорския период в Китай (2205 до 1766 пр. н. е.); аграрен и търговски капитализъм, основан върху робски и наемен труд в Гърция (от V до н. е. до края на империята на Александър Македонски) и Рим (от V до н. е. до Императорския период); аграрен капитализъм, базиран на привилегии, при феодал-

лизма (тоест феодален капитализъм до XIII век); и достига до аграрно-търговско-индустриален капитализъм, до капитализъм, базиран на пазарната спекулация в Западна Европа (XVI-XVIII век) и Източна Европа. Както споменах, всяка последвала форма на капитализъм не само интегрира основните черти на предишната, но предлага и нови и по-сложни стопански елементи.

Обособената като четвърта форма на стопанство – *гържавно плановата*, (графика 1), следваща неминуемо капиталистическата във всяка от трите цивилизационни епохи, спазва същите закономерности на интегриране на предишните елементи, на ускорено и по-сложно развитие. Например както в Египет, така и в Гърция и Рим, а в последствие и в рамките на западно- и източно европейската стопанска епоха, тази четвърта фаза демонстрира редица удивителни сходства с предишните форми, например централизирано планиране, административен и статистически контрол, одържавяване на труда, доминиране на политиката над икономиката и др.

Пишейки книгата си в първите години след войната (а може да се предполага, че тя е започната и по-рано, още в Русия), Кинкел отчита ялната тенденция към преминаване на западния, съвременен нему, капитализъм към тази четвърта, гържавно колективно форма на стопанство. Подобни черти – към планиране и централизация, макар и не напълно изразени, той вижда и в болшевишкото управление (период на военния комунизъм). Според Кинкел редица стопански явления от болшевишкото стопанство повтарят най-дълбоките форми на гържавното стопанство от предишните културни епохи (възможно е връщане дори до египетската епоха) като например наличието на гържавни магазини и ратионаране

¹⁰ В своя курс по история на икономическата мисъл, при изложение на политикоикономическата система на Маркс и Енгелс, Кинкел отправя своя критичен анализ към формационния подход на Карл Маркс (Кинкел, 1939, 58-83).

¹¹ Този термин между другото не е творение на Кинкел, той е популярен в този период, например у Густав фон Шмолер, Schmoller (1905, 1906 [1900]).

Статии

на проговолствието, унищожението на парите, наличието на сържавни селяни, чиновници-производители и гр. В тези системи също съществува експлоатация, но тя е преди всичко на властова основа и базирана на политическите инструменти. В рамките на тази четвърта форма авторът различава преместване на акцента от национализация и одържавяване към социализация и социализиране (където предприятията са поставени в услуга на цялото общество, макар запазвайки класовите привилегии).

Няма съмнение, че нарастването на ролята на сържавата след всяка война е видима, за това са писали много известни икономисти. Кинкел успява да улови бъдещата поява на авторитарните сържавно организирани режими, които се появяват по-късно в Европа и света (първият опит е този на Мусолини през 1922 г.). В последствие Кинкел прави подробен анализ на посочената четвърта форма в западноевропейската епоха в книгата си „Икономическият строй и социалната структура в съвременното европейско общество“ (1930), където се отнася критично към повечето ортодоксални марксистки обяснения за концентрацията на капитала, собствеността, за класовата поляризация и гр. На тази тема ученият посвещава, малко по-късно, редица статии в *Архива за стопанска и социална политика*, в които разглежда еволюцията към планово стопанство (Кинкел е убеден че планово стопанство не е възможно на капиталистическа основа, Кинкел, 1933), причините и механизмите на авторитарията (според автора тя също не е възможна и ефективна на национална основа (Кинкел, 1937), недостатъците на социалистическия модел на национална и затворена икономика на Вернер Зомбарт (Кинкел [Младенов], 1935), характера и формите на безпартийната власт, кризата на партийния парламентаризъм, анализ на фашизма (Кинкел, 1933 а, 1933 б, 1934), стопанската криза

като път към нов тип социална структура (Кинкел [Фриджонг], 1934) и пр.

Вече посочихме, че динамиката на стопанските форми се определя от развитието на производителните и потребителните сили, както и от нивото на културните потребности на обществото. Те „...тласкат народите да преминават към по-сложни, по-продуктивно стопанско – социални форми, които да осигурят задоволяване на тези сили и потреби“ (Кинкел, 1921, 288). Мобилизирайки изключително богат исторически материал Кинкел показва ендегенността на преходите между различните фази, илюстрирайки тезите си с многобройни примери (подходът на Кинкел, макар и на пръв поглед да има общи черти с този на Маркс, се различава съществено, за това ще стане въпрос по-долу).

Подобно на връзката между стопанските форми, съществува връзка и приемственост между трите културни епохи. Всяка нова епоха носи отпечатъка на предишната, взема редица водещи елементи от нея (така например египетско-вавилонската култура поставя отпечатък на гръко-римската, във всяка една нейна форма). Това позволява на новата епоха да не започне от началото, а да стъпи върху постигнатото, което от своя страна и дава възможност да ускори развитието си в началото, даде по-големи възможности за иновация на нови стопански практики впоследствие. Така например, Кинкел дава за пример и развитието на теорията за икономиката и обществото, проследявайки идеите на египетско-вавилонския колективизъм, получили развитие в социалната идеология на Платон, а от тук пренесени и развити в Средновековието (Томас Мор, Томазо Кампанела), после в периода на индустриалната революция (Сен Симон, Фурие и гр.), за да се стигне до Маркс, Енгелс, и дори до болшевиките (Кинкел, 1921, 294-295)¹².

¹² В някои от пасажите мислите на Кинкел напомнят удивително на тези на Карл Поппър в книгата му за отвореното общество и неговите врагове.

По-нататък, всяка нова културна епоха, след като повтори миналите форми, се насочва бързо към нещо непознато до момента. Например, според Кинкел, западната цивилизация започва да се движи по нови пътища едва през XIX век (Кинкел, 1921, 297-298), след като върви до XVII век по стъпките на египетско-вавилонската култура (абсолютните монархии са подобни на египетските фараони, вавилонските царе и старокитайските императори), а през XVII-XVIII векове – през формите познати от гръко-римската епоха (например, английските лордове и германските барони се вписват прекрасно в механизмите на римския аграрен и колонатен строй). Новото движение се дължи на появилите се технически средства, както и на мащабния процес на разделението, диференциацията и специализацията на труда (Кинкел, 1921, 298-299).

Горните разсъждения, както и познанията на Иван Кинкел в областта на еволюционната биология и социологията (за тях ще стане въпрос в следващата част), му позволяват да формулира „закона на социалното развитие“ като проява на един „всеобщ биогенетически закон за развитието“¹³. Според Кинкел:

„Естествените науки установиха с това факта, че съществува паралелизъм между развитието на една висша порода (вид) и това на цял род низши породи, или [...]: висшата порода повтаря в развитието си формите и стайите на развитието у низшите породи и видове. [...]. Социологията пък, от своя страна, сравнително неотдавна почна да отбелязва, че същият паралелизъм съществува между духовното развитие и творчеството на първобитните народи и онова на културния човек в детската

му възраст, в първия и разумен – съзнателен период. [...]. Тези изявления турят началото на разбирането, че биогенетическият закон на развитието важи и в социалната област и тук неговата формула гласи, че народите, и изобщо човечеството, повтарят в своето духовно и обществено развитие онова на отделния човек, което той непременно минава още сега” (Кинкел, 1921, 295).

По-късно, във фундаменталния си труд по методология на социологията, авторът формулира проявата на този всеобщ закон по отношение на духовното развитие по следния начин:

„Основното му положение, приложено в социалната психология, гласи, че духовното развитие на индивида от висшия вид повтаря стайите на това развитие в целия човешки род, сиреч развитието на всички предидущи поколения, в общи черти.” (Кинкел, 1921, 295).

В същия дух Кинкел твърди и показва с факти, че всяка нова стопанска практика или дейност (например транспорт, финанси, банково дело, съобщения), появила се по-късно в процеса на историческо развитие, преминава самостоятелно през същите фази на развитие като предишните социални дейности и – най-важното, в ускорен порядък. Тази част от теоретичния модел на автора звучи изключително модерно в светлината на най-новите постижения в теорията на сложните и комплексни системи, като удивително напомня идеите за фракталността на социалния и стопанския живот. Фракталност имаме, когато сходни нерегулярни процеси и форми се възпроизвеждат огледално на различни системни нива, в различни мащаби в рамките на една обща система (Benoit Mandelbrot).

¹³ Този закон, разбира се, формулиран в най-чист вид от биолога Ернс Хекел (Ernst Haeckel), който, въпреки че е многократно критикуван и подлаган на съмнение, според мен (доколкото имам познания) звучи модерно и до голяма степен се вписва в съвременната теория на еволюционната биология, фракталната геометрия и др.

Статии

Като цяло Иван Кинкел е убеден привърженик на приемствеността в историческото развитие, на еволюционното съчетание на старо и ново, непознато. Уместно е също да се посочи, че самият автор отбелязва и ограниченията на своите прогнози, когато говори за бъдещето, като казва:

„Всичко това е всъщност само един по-нататъшен развой на онези елементарни фактори в стопанския строеж и живот, които са били създадени вече в гръко-римската култура, и, струва ни се, че и евентуалните бъдещи форми на гържавния колективизъм, вероятно ще повторят пак онези, които са били развити в елинистическо - императорския период в Гърция и Рим, като тези форми се развият по-нататък в още недостъпни за нашето разбиране размери – може би и в световен мащаб” (Кинкел, 1921, 295).

Разбира се, ясно е за запознатите, че Кинкел прилага една своеобразна диалектика (без разбира се да споменава изрично това), която съчетава елементи от философската система на Хегел, както и елементи от системата на историческия материализъм на Маркс, но която поради използването и на други недialeктически методи, както и поради мащабното мобилизиране на знания от различни области (и за тях ще стане въпрос по-долу), тя е диалектика от значително по-пластичен, отворен и немеханичен вид. Повторяемостта и цикличността на стопанските форми у Кинкел (които между другото са четири, и не се вписват в триадите на Хегел), според мен, са само една второстепенна част от цивилизационното развитие, представено от трите епохи. Между другото тези три

епохи не се възпроизвеждат, между самите тях няма цикличност, те са еднородни, движени от техническия прогрес. В нито един момент не се твърди, че няма да се появят нови цивилизационни стопански епохи. Дори в тези моменти, когато авторът споменава за наличието на нова, четвърта вълна – именно световната, и където на пръв поглед бихме помислили, че става въпрос за някаква висша и крайна стопанска фаза, той е предельно внимателен в прогнозите. Така се достига до една изключително интересна схема на развитие, където, от една страна, се съчетава линейността и необратимостта на развитието, по отношение на епохите, движени от техническия прогрес и динамиката на населените, а, от друга страна, цикличността на стопанските форми вътре в тях, които се възпроизвеждат, без да се повторят. Разбира се веднага е логично да се запитаме, какво е мястото на теорията на Кинкел сред останалите теории, какво заимства тя от тях и какво е новото?

Вярно е, че самият автор, при аргументиране не необходимостта от своя модел и показвайки ограниченията на останалите теории, споменава за новото, което смята да предложи. Поне за мен няма съмнение, че Кинкел е познавал всичко писано преди него. Последователно и детайлно той излага и анализира плюсовете и границите на моделите на Фридрих Лист, Бруно Хилгенбранд, Карл Родбертус, Карл Маркс, Фридрих Енгелс, редица други марксиста (като Карл Кауцки), Карл Бюхер, Густав Шмолер, Вернер Зомбарт, Валдемар Митшерлич и др. (Кинкел, 1921, 2-36)¹⁴. Без да отрича постиженията, той споменава, за недостатъците

¹⁴ Трябва да се отбележи, че излагането на теориите за стопанската периодизация е характерно за повечето учебници и лекционни курсове по политическа икономика от онова време, такива са учебниците на Георги Данаилов и Димитър Мишайков (виж например Данаилов, 1934 [1906], 36-61). Единственото изключение от посочения начин на изложение представлява учебникът на Симеон Демостенов, написан в духа на чистата теория на субективната школа в политическата икономика. Интересно е да се отбележи, че водещият академичен учен в този период Георги Данаилов, редом с теориите на основните, преди всичко немски, учени, излага критично и теорията на стопанско развитие на Иван Кинкел (Данаилов, 1934 [1906], 59-61).

В техните теории, породени – първо, и най-вече, от „несъществеността или случайния (местен) характер на изходните гледища или основните критерии, с които те си служат, недостатъчни да се разбере характерът и смисълът както на цялата стопанска еволюция, така и характерът на една стопанска епоха или период“ (Кинкел, 1921, 37); и, второ, от ограниченията от фактологически, историографски и теоретически характер, които са съществували по отношение на редица исторически епохи (например античното време, и гр., където в началото на века се наблюдават революционни открития, стопанството и бита на балканските страни, изследвано от Николае Йорга (Iorga, 1924)). Новата информация, новото знание не са били на разположение на посочените по-горе автори, и е нужно, според Кинкел, да се отразят при построяване на теорията.

Така например, една група от посочените теории са критикувани за неверните интерпретации на античното стопанство като затворено, домашно и натурално, такава е например теорията на Карл Родбертус. Родбертус е оборван от Кинкел не само чрез задълбочено използване на емпиричен материал от трудовете на М. Вебер, Ег. Мейер и Т. Момзен¹⁵, но и от позициите на доброто познаване на античните автори (Кинкел е посветил например изследване на Аристотел, писано на немски през 1911 г., Kinkel, 1911¹⁶). В същата светлина са и критиките отправени към Карл Маркс, за това че обособява феодалния строй отделно от капиталистическия, както и към Карл Ка-

уцки, че капитализмът датира от XVIII век. Поставен е под съмнение и марксисткият закон за динамиката на развитието, като противоречие между икономическа база и политико-юридическа и идеологическа надстройка, както и между производителни сили и производствени отношения (вътре в базата). Тази критика ясно се вижда от дефинирането на потребителните и културните сили редом с производителните, тема, която систематично е задълбочена в следващите произведения на автора, особено тези по социология¹⁷.

Представителите на немската историческа школа са атакувани заради избора им на чисто технически или организационен критерий при периодизация, например „пътя на движение от производство до консумация“ на Карл Бюхер и др. Особено внимание е обърнато на системната схема на Вернер Зомбарт (от книгата „Модерният капитализъм“, 1902, но станала публична в редица негови статии в самия края на 90-те години), която Кинкел цени, и която има определени сходства с неговата собствена. Зомбарт различава четири стопански реда, системи, всяка от които се състои от по три стъпала, съответно индивидуално, преходно и обществено), но която теория е отхвърлена поради „теоретическата бъркотия“ (Кинкел, 1921, 29-32)¹⁸.

Очевидно е, че в своя модел на развитие на две равнища (стопанска културна епоха и стопанска форма) Кинкел се е стремил да съчетае в обща система екзогенен тип фактори (преди всичко техническия прогрес и демографията), проявяващи се

¹⁵ Между другото последните двама са професори в университетите в Лайпциг, Берлин, Цюрих, все места където Иван Кинкел е следвал или специализирал (Мейер (1855-1930); Момзен (1817-1903), както и Карл Бюхер (1847-1930).

¹⁶ Екземпляр от това издание с надпис от автора може да се открие в личната библиотека на Карл Бюхер (Съхранявана в университета в Киото, Vischer, 1970, 8).

¹⁷ Кинкел използва активно понятието за производителни сили, което на пръв поглед е заимстване от Маркс, но в действителност това е активно използван термин и категория от немските икономисти, най-вече от историческата школа, и чието дефиниране може да бъде намерено още в трудовете на Фридрих Лист.

¹⁸ В последствие Кинкел критикува Зомбарт, по друг повод, за предложения от последния модел на затворена национална, „обърната към средновековието, псевдо-националсоциалистическа икономика“ (в книгата му Германския социализъм), виж Кинкел [Младенов, 1935].

на ниво стопанска епоха, с ендогенните фактори на развитие като производителни и потребителни сили и културни потребности (в сила на равнище стопански форми). Или с други думи авторът се опитва да съчетае природните и технологически фактори с обществените и социалните. Докато първите носят определена линейност и еднопосочност, неповторяемост на развитието (от I към II после към III), то вторите притежават цикличност и се възпроизвеждат диалектически (например I(4) възпроизвежда елементи от I(1), и предшества II(1)). Така, диалектиката на ниво стопански форми е обединена с линейността на развитието на едно по-дълбоко и фундаментално равнище.

Изложението модел на стопанско развитие е не само резултат от общото виждане на Иван Кинкел за необходимостта от синтетичен и интердисциплинарен подход към обществените и стопанските явления, но и начален пункт на многобройните последвали изследвания на автора, чак до смъртта у през 1945 г., и обхванали различни теми и проблеми от социалното развитие.

IV. Интердисциплинарният подход към социалните явления

Разнообразието от теми и социални научни области у Иван Кинкел е толкова голямо, че за съвременния учен, свикнал с тясната специализация, то би изглеждало невъзможно, ненужно и дори признак за повърхностност. Този тип обвинение е типично и за критиките, отправяни към автора през комунистическия период. Моето лично мнение е, като се вземе предвид енциклопедичността на руските икономисти и социални учени от този период (например

С. Булгаков, П. Струве, М. Тузан-Барановски и др.), а и като цяло стремежът на руските икономисти от тази епоха да изградят системи и да обвържат в едно постиженията на природните и социалните науки, а също така след внимателно и критично отношение към самите приноси на автора, че става ясно, че Иван Кинкел е компетентен и оригинален автор и в никакъв случай не е повърхностен компилатор¹⁹.

Почти всички публикации на Иван Кинкел могат да се разглеждат като пряко продължение и своеобразно надграждане на представената теория за развитието. Както посочих, тя е своеобразна отправна точка на неговия личен творчески проект. Тъй като стопанството е пресечна точка на различните обществени и природни фактори (то е „социално възрадено“, както често се казва днес), логично е и стопанската наука да интегрира постиженията от обществените и естествените науки.

От тук нататък нещата са ясни, всички фактори и механизми на стопанското и социалното развитие трябва сериозно да се изучат и обяснят. Затова, освен икономическите фактори²⁰, Кинкел систематично разглежда редица други фактори на развитието като правно-политически фактори, религиозно-етически, научни фактори, както и естетико-художествени (например Кинкел, 1943, 29-32). От особено внимание за автора са и природните фактори, които той класифицира като фактори на външната природа (биологически, географски, расови и други) и на вътрешната природа (индивидуална и социална психика – Кинкел, 1943, 29-32).

Така например Кинкел обръща многократно внимание на етичните фактори за

¹⁹ Иван Кинкел е обвиняван в еkleктичност, която според Кирил Григоров може да послужи за нарицателно име на всяка еkleктичност, Кирил Григоров нарича неговите модели „кинкелиади“.

²⁰ Вече посочихме, че Кинкел, преодолявайки едностранчивостта на редица автори, в това число и у Карл Маркс, включва освен производството (производителните сили), така и потреблението (потребителните сили) и културата (обществените културни потребности).

стопанското развитие, на които посвещава цял труд „Етичният фактор в стопанската история” (Кинкел, 1930)²¹. В тази книга, след като е направен преглед на всичко казано върху ролята на морала и етиката в историята на икономическата мисъл, е представена еволюцията на връзките между икономическата дейност и етичните норми през отделните стопански епохи и периоди I, II, III (в това изследване Кинкел разширява своите анализи върху индийската, китайската и еврейската цивилизация, които са относително пренебрегнати в книгата му от 1921 г.). Кинкел показва относителността на връзката „стопанство – етика”, според отделните епохи, и отрича наличието на всеобща и вечна етика. Няма нужда да споменавам това, което важи и за следващите публикации на автора, че книгата мобилизира всичко познато до момента на писането; в това отношение авторът е не само енциклопедичен, но и педантичен. Същевременно Кинкел не може да бъде обвинен в просто преразказване на чужди теории, нещо, което самият той категорично ненавижда.

Особено интересни са публикациите на Иван Кинкел върху ролята на природните фактори. В авторовото ползрение са както външните природни фактори, а именно средата, в която живеят икономическите субекти, така и вътрешната природа, психическите фактори. Към първата спадат ролята на географията, на климата, на генетиката, на расите и др. (все теми, характерни за изследванията на повечето системни учени от този период), обект на монографиите „Природните фактори в стопанско-културния живот на народите” (Кинкел, 1942) както и „Социология и биология” (Кинкел, 1939). Тук, през призмата на постиженията на западната и руската мисъл, както и върху основите на постижени-

ята на биологията и социалната биология, Кинкел се опитва да докаже своите виждания за биогенетичния закон на развитието на стопанството, за който вече стана въпрос. От особен интерес е опитът на Кинкел да представи свои собствени виждания за ролята на биологията и които, освен вече формулирания биогенетичен еволюционен закон, се състоят най-вече в модела за „органичен анализ на стопанството”.

Ясната представа за важноста на природните фактори карат автора да посвети голяма част от изследванията си на социалната и индивидуалната психология. Постиженията на социалната психология, като и психологията на масите (Лебон²², Тард и редица други), която бележи бум в края на XIX-ти и началото на XX-ти век са обобщени и систематизирани в редица студии на автора. Тук от особен интерес е книгата му „Социална психопатия в революционните движения” („Социално-психологичен и психоаналитичен очерк върху психологията на революционното общество” – Кинкел, 1924), както и „Социална психология на революционните движения” (Кинкел, 1924).

Воден от своето желание да разбере различните форми и компоненти на социалната динамика, в случая грастичността на промените по време на революция, както и очевидно под непосредственото впечатление от руската революция, Кинкел предлага оригинален анализ на революциите от позициите на новите постижения в психологията, психоанализата и дори медицината. Основните проявления на революциите са определени от най-различни гледни точки – като „маниакална психоза, циклофрения, масово полудяване, *mania furiosa*, *mania persecutoria*, *paranoia*, психична епидемия, маниакална импулсивност, грандомания, еуфория, страст към спекулация, сексуални

²¹ Кинкел посвещава цяла книга на еврейската и християнската етика (Кинкел, 1938).

²² „Психологията на тълпите”, на Густаф Ле Бон е преведена на български през 1906.

крайности, алкохолизъм и грога и редица гр.

Ролята на психологическите фактори в революциите е водеща, според него, или – както често самият Кинкел се изразява, „психологическата революция трябва да предшества социалната (Кинкел, 1931, 54), както и че „революцията умира политически, защото по-рано тя е умряла в народната психология” (Кинкел, 1924, 84). Психологията на революционното общество, както и редица нейни форми, е подробно анализирана, преди всичко въз основа на фактите от Френската революция от 1789 г., но и въз основа на практиката и личните впечатления от Октомврийската революция 1917 година. Като обобщение Кинкел извежда своя закон за психологическа регресия на всяко революционно общество към първобитните за човека психически форми на поведение. Той последователно представя редица прояви, една от които е, че „дегенеративни типове се издигат често до ролята на водачи на революциите (Кинкел, 1924, 128). Кинкел не вижда противоречие между наличието на този закон за психологическа регресия и възможностите революциите да се разглеждат и като момент на творчество (не само на разрушение), както и на определен социален прогрес (Кинкел, 1924, 21, 51, 85, 156).

Вникването пък в индивидуалната психология и механизмите на подсъзнателното (напомням, че Кинкел завършва медицина в Германия), които също са на мода в онзи период, правят от Иван Кинкел основоположник на фройдизма в България (той е съосновател на Психоаналитичен кръжок през 1921 г.)²³. Според Никола Атанасов статията на Кинкел за психологията на религията, писана през 1921 г., е била издадена на немски през 1922 г. по препоръка на Зиг-

мунд Фройд и Ото Ранк, а после преведена на шведски, руски и английски (Атанасов, 1997). В действителност в тази студия, писана едновременно с книгата за стопанското развитие, Кинкел, освен че прави редица нововъведения в психологията, показва възможността за периодизация на психологическото развитие и светоразбиране на човечеството в три епохи, а именно анимистична (магическо-митологична), религиозна, и накрая през XVII век – обективно-научна.

Опит за систематично излагане на възгледите на Иван Кинкел относно неговия научен социологически метод намираме в гвестастраничната му студия „Методи на познанието в съвременната социология”, 1931 (българските социолози смятат Иван Кинкел за един от техните основоположници автори, основател на Българското социологическо гружество и негов председател в периода 1931-1939 г.). В това енциклопедично произведение Кинкел отново прави връзка със своята теория за стопанско-социалното развитие. Той извежда основните методологични и теоретични раздели и направления в социологията, следвайки предложеното от него подреждане на основните фактори на развитие. Така, както общественото (и като част от него стопанското) развитие е многофакторно, такава трябва да бъде и социологията (тук трябва да подразбираме и стопанската наука), а именно – плуралистична. Относно социологията всякакъв вид методологически монизъм, преувеличаващ определен вид фактори (и най-вече икономическите) е отхвърлен:

„За съвременната социология, при колосалното развитие на отделните науки, засягащи обществения живот и

²³ За дейността на Кинкел в тази сфера виж Атанасов (1997), Atanassov (2002). Виж също Johansson (2001, 2006). Действително студията на Кинкел има определена популярност не само сред психолозите, но и сред историците (Langer, 1958). Трябва да се каже, че за голяма част от икономистите и социолозите тази дейност на Кинкел или е непозната или се подценява, както и обратното, психолозите и психоаналитиците не се интересуват от останалото творчество.

посочващи няколко „основни фактори-сили” (за да употребим този неправилен по същество израз!) – такава вяра и догма са вече абсолютно невъзможни. От гледище на съвременното целокупно познание за обществото трябва да признаем остарялостта на възгледа за съществуването само на един такъв фактор, – един вид хегеловия „дух” в общественения космос, който всичко определя и формира и постоянно се превръща и преобразява в конкретните си прояви, създавайки ту право и политика, ту религия и изкуство и пр. и пр., само че този универсален всеобхващащ дух е облачен в материалистическата обществена философия в дебела и груба материална (икономическа) униформа. Това нещо можеше да се мисли преди сто години при тогавашното състояние на науката, но не сега, когато различните науки, засягащи живота на обществото убедително посочват много „основни фактори”, по – правилно – движещи и определящи сили. Не научно е да се мисли в наше време, че има някаква си архимедова „точка опора”, на която като се опрем, ще можем да дигнем общественения космос и да го разгледаме и разберем от всички страни. с други думи, трябва да се признае, че има няколко такива опорни точки, няколко основания. Но нали понятието за няколко основания в една постройка на битието, или в едно учение за обществото, противоречи на логиката? – Работата, обаче, е там, че в същност социалният космос съвсем не представя някаква „постройка” с една основа и няколко „надстройки”, – това е изкуствена схема, едно картинно изображение на общественения процес в историческия материализъм и също така в метафизическия идеализъм, почиваща на неправилната предпоставка за единното начало в света, движещо всичко. Според сегашното ни социологично разбира-

не, има фактически комплексно битие, управлявано от разнообразни движещи, определящи и обуславящи сили от биологически, психологически, физико-географически и идеологически характер. В този комплекс специално икономическият фактор има често твърде важно, отчасти определящо значение за други обществени фактори, главно за правния и политическия фактор, но и тук неговото влияние е съвсем не единственото. Но даже и това влияние на икономическия фактор се явява в края на краищата не първично, а вторично, доколкото този, уж абсолютно основен фактор се обляга на по-основните биологически, физико-географически и още други фактори” (Кинкел, 1931, 190-191).

Монизмът е абсурд, своеобразна форма на „универсален флогистон”:

„Универсален социологичен метод, обхващащ и обясняващ всички явления на обществения живот, и затова не може да има в нашето време, защото би представлял научен абсурд [...]”. (Кинкел, 1931, 193).

Истинският метод може да бъде само еkleктичният метод или синтетично-еклектичен метод, обхващащ всички формулирани закономерности в обществените, а и не само, науки:

„Ако пък не можем да се задоволим днес никои от старите универсални методи, то може ли поне да се построи нов монистичен метод в социологията? – трябва да се посочи изрично, че принципиално, при съвременното състояние на социологията – Не! Дори, ако би се явил в наше време едни нов социологически гений като Конт или Маркс и би искал да построи нов синтетичен метод, но той би трябвало да съдържа пак самостоятелните принципи на всички отделни методи, изработили се през последните сто години в социологията, сиреч той

би представял всъщност немонистичен, а еkleктичен метод.” (Кинкел, 1931, 193).

Въпреки, че като социолог Иван Кинкел е определен като позитивист (например руската социоложка Голенкова, 2011) или фройдист (руската социоложка Егорова, 2008), и, въпреки че неговата вяра в научната социология и икономическа теория е била голяма, според мен позитивизмът му е значително по-пластичен отколкото се предполага. Грешната представа идва според мен от няколко заявления, които дава авторът, и където различава социологията като освободена от ценностни съждения научна сфера, призвана да познава обществото, от социалната философия, която е ценностно ориентирана и нормативна (Кинкел, 1931, 1-10). Всъщност Кинкел пледира за равностойност между двата големи подхода в социологическата наука, които са вече обособени в негово време, а именно – позитивистката и научна социология, от една страна, и разбиращата и контекстна социология, от друга.

Подробното излагане на видовете социологически методи, както и особено обширния обзор, който дава на разбиращата („вчувстваща”, както той я нарича на български) социология²⁴, в рамките на която показва пътищата за връзка с научната социология, ни карат да мислим, че той предлага синтез, а не просто прави обзор на двата подхода. Неговото разбиране за правена на наука предполага активно участие на самия учен. Тази студия на Кинкел неминуемо изисква отделно и пълно изследване, ще отбележа само интересните мисли, които авторът предлага, когато анализира биологическия метод в социологията. Разновидност на биологическия метод е органичният метод, който представя обществото като организъм. Органичният подход е на мода във времето между двете

войни и Кинкел се опитва да дефинира свой подход в органичната теория; в тази връзка той вижда и връзката с народния дух и дори се опитва да дефинира български национален и стопански дух (Кинкел, 1931, 145).

В средата на тридесетте години, Кинкел прилага своя социологически подход към редица нови явления в стопанския и обществения живот, най-вече кризата на парламентарната и партийната демокрация, появата на авторитарните режими (най-вече фашизма и националсоциализма), а също така и еволюцията в посока планово и ръководено стопанство, авторитария и пр. Както вече споменах, на тези теми авторът посвещава редица статии в Архива за стопанска и социална политика, като поради крайността на позициите, които заема (той е крайно критичен към новите авторитарни режими и смята, че историята върви към нов режим, коренно различен от капиталистическия, към някаква форма на световен социализъм, но забележете – не большевишки!), той публикува някои от статиите си с псевдоними – М. Млагенов, А. Фригюнз и др. Анализите от автора на фашизма (Кинкел, 1933-а, 1933-б) в редица отношения изпреварват обясненията на класическите автори за фашизма (например De Felice, 2005 (1969)); на кризата на парламентарната власт (Кинкел, 1934); на стопанската депресия (Кинкел [Фригюнз], 1934), могат да се разглеждат като образци на прилагане на социологическия и социалнопсихологическия анализ към конкретни политически и икономически явления.

И накрая бих споменал значението, което отдава Иван Кинкел на историческо-сравнителния и еволюционен подход при анализа както на отделните стопански и социални институции, така и на обществото като цяло (не трябва да се забравя, че Кинкел е преподавател по стопанска исто-

²⁴ Пълен обзор е даден на трудовете и на специфичните позиции на такива автори като Лексис, Рикерт, Дилтяй, Винделбанд, Шпан, Щерн, Зимел, Дюркхайм, Вебер и редица други.

рия и история на икономическите учения)²⁵. Този подход, изрично подчертан и изложен в книгата му по социология, е прилаган многократно върху отделно взети исторически явления, институции и цели периоди. Без да навлизам в подробности, ще отбележа оригиналните изследвания на българската стопанска култура на прабългарите (Кинкел, 1926) или интересни идеи за стопанството през епохата на Възраждането (Кинкел, 1933, 1938). Що се отнася до българското възраждане, Кинкел, в светлината на своето виждане за стопанското развитие, спори аргументирано с българските марксистки, които прилагат марксистката схема на развитие (Жак Натан например). Жак Натан (1902-1974) е критикуван и за прилагането на чисто философски и социологически (в случай марксистки) шаблон към българската стопанска история, при тотална липса на анализ на историческите факти и документи. Подобна критика в обратната посока е представена по отношение на известния стопански историк Иван Сакъзов (1895-1935), представил едно от най-пълните изследвания на търговията и занаятите на България през Средновековието, който пък е критикуван за липсата на теоретични анализи на безбройните факти, както и за разглеждането на стопанството като нещо откъснато от останалите социални сфери (Кинкел, 1933)²⁶.

Следващият цитат от рецензията върху трудовете на Иван Сакъзов е красноречив:

„Но стопанския строй се разглежда от автора (Иван Сакъзов, бележ. НН) отделно от социалната структура и те се явяват в неговото изложение несвързани, макар че икономическите отношения и много стопански дейности, напр. на селското население, са резултирали пряко от правно-привилегированото положение на известни съсловия, респективно от подчиненото положение н другите. Така в изложението на кандигата не е осветлена тясната връзка изобщо между социално-правния строй и групирането на обществото, от една страна, и икономическия строй и живот, от друга; така че очеркът за „социалното групиране“ на населението представя само една притурка към обширното изложение за икономическия бит и различните стопански дейности. Все поради същия монографичен характер на изложението у кандигата не се обрисова в неговия труд една обща картина за стопанския живот като нещо цяло в един установен от него период. Благодарение на това не се изяснява и определен тип на стопанския живот, на стопанската култура в известна епоха, която разглежда авторът.“ (Кинкел, 1932 [1931], 5)²⁷.

²⁵ Тук основните му книги са 500 страничния труд по история на икономическите учения (Кинкел, 1936, 1937, 1939), статията върху Малтус (Кинкел, 1941), както и двата учебника по стопанска история (Кинкел, 1925, второ издание 1947, а също така 1939а).

²⁶ Кинкел смята например, че Иван Сакъзов, излагайки фактите на голямото развитие на търговията през XV, XVI и първата половина на XVII век, не успява да направи теоретични изводи – като например положителната роля, която изиграва включването на българските земи в отоманската империя, което значително разширява пазара, както и че западането на външната търговия в средата на XVII век, от своя страна, води до разцвет на занаятчийството, както и неговото насочване към вътрешния български пазар.

²⁷ Интересно е сравнението на рецензията на Кинкел с тази на Георги Данаилов, грузият признат авторитет в икономическата теория и история (Данаилов, 1933 [1931], 1-16). Докато Иван Кинкел отправя критични бележки по отношение на Иван Сакъзов от гледна точка на липсата на макро-стопански и макросоциален подход към стопанските явления и увлечението по фактите и по „примитивната стопанска хронология“, то бележките на Георги Данаилов са преди всичко микро-стопански – бележки и критики по фактите, изложени от Сакъзов. Георги Данаилов твърди например, че „Промените в стопанските институции не всякога съвпадат с етапите на политическата история на един народ: стопанското развитие има свои пътища, независими от историческите събития“ ((Данаилов, 1933 [1931], 5).

Посочените разностранни критики (към Натан и Сакъзов) са достатъчни за да уловим разбирането на Кинкел за стопанската история – като единство на факти и теория. Неговото научно кредо е ясно: нужно е да се стремим да анализираме и разберем стопанското и социалното развитие като нещо единно, но същевременно многоностранно и комплексно²⁸.

Заключителни бележки

Пита се, какво следва от изложението на теорията за стопанското развитие на Иван Кинкел, **може ли да бъде извлечена някаква научна и практическа полза? Според мен – може, и тя трябва да се търси в следните посоки:**

Първо, споменавам, без да навлизам в подробности, че изучаването на творчеството на Иван Кинкел е част от „запълването на празнотите“ на историята на икономическата и социалната мисъл в България и Европа, както и в историята на емиграцията на икономистите и учените между двете световни войни. При запознаване с трудовете на Кинкел пред нас се изправя един учен, който дава редица приноси за не само икономическата наука, но и за редица други сфери на социалното знание. Неговата теория за стопанското развитие и културните цикли, според мен, е оригинален принос в международен план и е необходимо тя да се представи на международната академична общност.

Второ, редица от идеите на Кинкел както в методологическо, така и в теоретично отношение звучат актуално и могат да ни насочат и да ни подскажат някои основни принципи за анализ на днешната ситуа-

ция на стопанството и света.

Трето, нужен е поглед в дълъг исторически период, за да може да се уловят някои обществени тенденции и закономерности. Тези тенденции не са детерминистични и винаги носят нови елементи, нови процеси и нови форми. Ние не бива да се отказваме да изследваме обществото в дълги исторически периоди и да се фокусираме единствено върху състоянията и проблемите на момента.

И четвърто, трябва да се подхожда интердисциплинарно. Икономиката обратно на това, което мислят повечето съвременни теоретици икономисти, е органично свързана с останалите социални сфери – политическите, идеологията, етиката и пр. Но не само – стопанското развитие е свързано с биологическите, с природните, географските, геостратегическите фактори и детерминанти, и само в тяхното единство може да се разберат дълбоките размествания и промени, на които днес сме свидетели.

Тези на пръв поглед тривиални и прегледно общи изводи стават веднага важни, когато погледнем състоянието на българската икономическа наука, а и не само българската, когато видим пренебрежението и враждебното отношение към типа изследвания, които е правил Кинкел и редица учени от неговото време.

Библиография:

Атанасов, Н. (1997). *Психоаналитичното движение в периода между двете световни войни*, в юбилеен сборник „Институт по психология на БАН“, изд. Проф. Марин Дринов, София.

²⁸ Тук е интересно да отбележим влиянието на учителя на Кинкел, големият руски икономист Пьотр Струве, който твърди: „Икономистът – систематик, разглежда историята на стопанския бит като обработка на историческия материал за стопанския живот с помощта на систематическите категории на политическата икономия“ (Струве, 1913, xxxv). В тази светлина могат да се формулират два начина на правене на стопанска история – първият можем да наречем „теоретична стопанска история“ (към него спадат Кинкел, Струве, Зомбарт и др.) и „историческа стопанска история“ (към него спадат Бюхер, Шмолер, Сакъзов, в българския случай, и др.)

Бекярова, К. (2010). *Икономическата мисъл в България, от средата на XIX век до средата на XX век*, изд. Стопанство, София.

Булгаков, С. (2007 [1913-1917]). *История економических и социальных учений*, Астрель, Москва.

Велева, М. (2004). *Българската съдба на проф. П. М. Бицилли*, ИК Гутенберг, София.

Голенкова, З. (2011). Описание курса „История социологической мысли в странах Центральной и Восточной Европы“, Российский Университет дружбы народов, Факультет гуманитарных и социальных наук.

Григоров, К. (1934). *Социално-икономическите предпоставки на кризата в съвременната демокрация*, АССП, 9(1): 44-56.

Григоров, К. (1935). *Намесата на съвременната държава в стопански живот*, АССП, 10(2): 78-101.

Григоров, К. (1937). *Развитие на световното стопанство и стремежа към автаркия в икономическия живот*, АССП, 12 (3): 177-193.

Григоров, К. (1937а). Книжнина: И. Кинкел (1935/1936), История на политическата икономия; И. Кинкел (1937). *Биологичните и социално-икономическите корени на престъпността, проституцията и самоубийството*, АССП, 12(2): 131-133.

Григоров, К. (1946). *Проблемата за обществено-икономическите формации в икономиката и стопанската система на марксизма*, ГСУ (ЮФ), (16): 1-69.

Григоров, К. (1960). *Развитие на буржоазната икономическа мисъл в България между двете световни войни (теоретични насоки)*, Наука и изкуство, София.

Данаилов, г. (1933). Доклад от хоноруваня професор Георги Данаилов върху трудовете на г-р Иван Сакъзов, представени като хабилитационна работа за частна доцентура при категра „История на стопанския строй“, ГСУ (ЮФ), 1-16.

Данаилов, г. (1934). *Основни начала на политическата икономия*, второ поправено и допълнено издание, печатница Хр. г. Данов, Пловдив.

Егорова, Л. (2008). *Восточно-европейская социология*, Казанский государственный университет, Казань.

Зомбарт, В. (1932). *Бъдещето на капитализма*, (с разрешение на автора превел г-р Хр. Пеев), изд. Хр.Г. Данов, София..

Зомбарт, В. (1935). *Германският социализъм*, изд. Бухолц, Шарлотенбург.

Кинкел, И. (1921). *Опит за построяване на нова теория относно стопанското развитие*, ГСУ (ЮФ), 1-303.

Кинкел, И. (1923, 1924). *Наука и религия в светлината на психоаналитичната социология*, София.

Кинкел, И. (1924). *Наука и религия в психологично осветление*, изд. Наука и възпитание, София.

Кинкел, И. (1924а). *Социална психопатия в революционните движения (социално-психопатологичен и психоаналитичен очерк върху психологията на революционното общество)*, ГСУ (ЮФ), 1-167.

Кинкел, И. (1925). *Теории за ценността в политическата икономия*, София.

Кинкел, И. (1925). *Курс по сравнителна история на стопанския строй в ново време, с кратък очерк за развоя на българското народно стопанство от времето на турското робство до световната война*, Университетска библиотека, N 47, второ посмъртно издание през 1947.

Кинкел, И. (1926). *Стопанската култура на прабългарите (през векове V-XIV)*, ГСУ (ЮФ), (22): 1-141.

Кинкел, И. (1930). *Икономическият строй и социалната структура в съвременното европейско общество*, София.

Кинкел, И. (1930а). *Етическият фактор в стопанската история*, ГСУ (ЮФ), (25): 1-158.

Статии

- Кинкел, И. (1931). *Методи на познание в съвременната социология*, ГСУ (ЮФ), (26): 1-202.
- Кинкел, И. (1932). Рецензия за хабилитация на г-р Ив. Сакъзов като частен доцент при катедра „История на стопанския строй“, представена на 21 декември 1931 година, ГСУ (ЮФ), 1-20
- Кинкел, И. (1933). *Възможно ли е планово стопанство при икономическата система на капитализма?*, АССП, 8(3): 189-202.
- Кинкел, И. (1933а). *Обществено-политическия (социологичен) смисъл на фашизма като социално движение и учение в наше време*, АССП, 8(1): 9-32.
- Кинкел, И. (1933б). *Настоящото и бъдещето на фашизма*, АССП, 8(2): 88-115.
- Кинкел, И. (1934). *Проблемата за кризата в парламентарно-демократичния и либерален режим в наше време*, АССП, 9(3): 193-216.
- Кинкел, И. [Фригюнг, А.] (1934). *Световната стопанска криза, нейните основни причини и изхода от нея*, АССП, 9(4): 302-327.
- Кинкел, И. [Младенов, М.] (1935). *Немският социализъм на г. Проф. Зомбарт*, АССП, 10(1): 32-39.
- Кинкел, И. (1936). *Икономическите учения в тяхното историческо развитие, от античното време до класическата школа включително*, ГСУ (ЮФ), (31): 1-148.
- Кинкел, И. (1937). *Икономическите учения в тяхното историческо развитие през XIX век*, ГСУ (ЮФ), (32): 1-150.
- Кинкел, И. (1937). *Икономическата автаркия като система на стопанска политика*, АССП, 12(1): 7-36.
- Кинкел, И. (1938). *Книгопис. Преценки (Методологични корекции към труда на Жак Натан)*, СБИД 37 (7): 437-448.
- Кинкел, И. (1938а). *Еврейската и християнската етика в тяхното сходство и различие (от социологическо гледище)*, София.
- Кинкел, И. (1939). *Съвременни течения на икономическата мисъл от края на XIX до наше време*, ГСУ (ЮФ), (5): 36-176.
- Кинкел, И. (1939а). *Записки по българска стопанска история*. Лекции, София
- Кинкел, И. (1939б). *Социология и биология*, ГСУ (ЮФ), 35: 1-172.
- Кинкел, И. (1941). *Учението на Томас Малтус и неговото значение за разбирането на съвременните световни събития*, СБИД, (2): 91-108.
- Кинкел, И. (1942). *Природните фактори в стопанския живот на народите*, ГСУ (ЮФ), 37 (2): 1-119.
- Кинкел, И. (1943). *Основните принципи и факторите на стопанското развитие*, ГДУ-ФАН, (3): 1-43.
- Кинкел, М. (1933). *Планово стопанство и капитализмът*, СБИД, (32): 415: 419.
- Натан, Ж. (1938). *Икономическата история на България*, София.
- Натан, Ж. (1949 [1946]). *Българското Възраждане*, Български писател, четвърто издание, София.
- Натан, Ж. (1964). *История на икономическата мисъл в България*, Наука и изкуство, София.
- Натан, Ж., К. Григоров, Л. Беров, С. Мечев, Т. Трендафилов (1973). *История на икономическата мисъл в България*, Наука и изкуство, София.
- Натан, Ж. (1982). *Икономически трудове (избрано)*, Наука и изкуство, София.
- НБ (2008). *Руска емиграция в България (1878-2006)*, София.
- Радонов, З. (1979). *Връзки между български и германски учени и музеи (1878-1944 г.)*, в: *Българско-германски отношения и връзки, изследвания и материали*, изд. на БАН, София, 305-326.
- СБИД (1932). *Дружествен живот: Гостуване на проф. В. Зомбарт (резюме от лекциите на проф. Зомбарт в София)*, СБИД, 31 (9): 581-590.

СБИД (1933) Гостуване на проф. Михаил Маноилеску, СБИД, 32 (10): 680-684.

Струве, П. (1913). *Хозя̀йство и цена. Критические изследования по теории и истории хозяйственной жизни*, изд. В. Рябушинский, Санкт Петербург, Москва.

Atanassov, N. (2002). *Psychotherapy in Bulgaria*, in: Pritz, A. (Ed.), *Globalized Psychotherapy*, Vienna, 1-16.

Bonnet, M (1933), *The Economic Reconstruction of Central and South-Eastern Europe*, the Royal Institute of International Affairs 1931-1933, 12 (1): 19-36.

De Felice, R. (2005 [1995, 1969]). *Le interpretazioni del fascismo*, Editori Laterza, Roma-Bari

Fels, E. (1961). Oskar Anderson, 1887-1960, *Econometrica*, 29 (1): 74-79.

Jevakhoff, A. (2011 [2007]). *Les Russes blancs*, Ed. Tallandier, Paris.

Johansson, M. (2006). "Om psykoalys" på svenska, *Psykoanalytisk Tid/Skrift*, 6-8.

Johansson, M. (2001). *Un cas d'hystérie et l'introduction de la psychanalyse en Suède*, A. Michels (red.): *Actualité de l'hystérie*, Ramonville Sainte Ange, Erès, 329-343.

Gide, Ch., Ch. Rist (2000 [1944]). *Histoire des doctrines économiques (depuis les physiocrates jusqu'à nos jours)*, Dalloz, Paris.

Iorga, N. (1925). *Histoire des états balkaniques jusqu'à 1924*, Paris.

Kinkel, I. (1911). *Die Sozialökonomischen Grundlagen der Staats – un Wirtschaftslehren von Aristoteles*, Dunker und Humblod, Zweiner Teil., Leipzig, 94-123.

Langer, W. (1958). *The Next Assignment*, Presidential address delivered at the annual dinner of the American Historical Association, *American Historical Review*, 63 (2): 283-304.

Sabennikova, I. (2011). *Russian Emigration in 1917-1939: Structure, Geography, Comparative Analysis, Social Sciences*, A Quarterly Journal of the Russian Academy of Sciences, (1): 35-63.

Schefold, B. (2011). *Marx, Sombart, Weber and the debate about the Genesis in Modern capitalism*, paper presented at ESHET Conference, Istanbul.

Schmoller, G. (1905/1906 [1900]). *Principes d'économie politique*, vol. I, II, III, V. Giard & E. Brière, Paris.

Spahn, P. (2004). *Weber et la typologie des modes d'activité industrielle de Karl Bucher*, Les Cahiers du Centre de Recherches Historiques, 34: 1-16.

Vateva, S. (2004). *Creation and development of the faculty of economics and business administration at St.Kliment Ohridski University of Sofia*.

Wold, H. (1961). Oskar Anderson, 1887-1960, *The Annals of Mathematical Statistics*, 32 (3): 651-660.

Съкращения

БАН – Българска академия на науките
АССП – Архив за стопанска и социална политика

ВТУ – Висше търговско училище, Варна
ГДУФАН – годишник на държавното училище за финансови и административни науки, София

ГСУ (ЮФ) – Годишник на Софийския Университет, Юридически факултет

СБИД – Списание на Българското Икономическо гружество

НБ – Народна библиотека „Св.Св.Кирил и Методий“